

Rozhovor

Rozhovor s Martinou Kosturkovou o roli výchovy a vzdělávání v 21. století

Doc. PhDr. PaedDr. Martina Kosturková, PhD. pracuje na Ústavu pedagogiky, andragogiky a psychologie a ve Výzkumném centru kritického myšlení a ctností na Fakultě humanitních a přírodních věd Prešovské univerzity v Prešově.

Ve své vědecko-výzkumné činnosti se zaměřuje na integraci kritického a morálního myšlení, což je poměrně nový fenomén ve zkoumání vědy. Vyučuje předměty: teorie výchovy a vzdělávání, pedeutologie, kulturní a multikulturní antropologie, metodologie poznávání, bádání a zkoumání, rozvoj kritického a morálního myšlení.

Vážená paní docentko, dovoluji Vám na začátku poděkovať za to, že jste souhlasila s tímto rozhovorem pro časopis Caritas et veritas. Naše téma „Role výchovy a vzdělávání v 21. století“ reflektované Vašimi očima vysokoškolské pedagogy, mající na svém kontě četnou publikační činnost z oblasti pedagogiky a množství absolventů, které jste osobně vedla i při jejich zpracovávání závěrečných kvalifikačních prací, přinese našim čtenářům jistě zasvěcený úhel pohledu.

Mohla byste nám nastítnit, co Vás k pedagogické dráze přivedlo a na které své učitele vzpomínáte a proč? Máte nějaké životní vzory, osobnosti, které Vás nejvíce inspirovaly?

Po absolvování základnej školy som nastúpila na strednú školu ekonomického zamerania, ktorú mi vybrali rodičia. V tom čase neboli také možnosti, ako majú dnešní žiaci a nebol tak prepracovaný odbor profesijnej orientácie alebo kariérneho poradenstva ako v súčasnosti. Nebol dôvod pochybovať, keďže ako deti sme mali doma zdravé rodinné zázemie s praktickou múdrosťou oboch rodičov. Navyše, mala som rada výzvy a bola som zvyknutá doťahovať úlohy do konca. Aj keď som presvedčená, že zdravý jedinec má v sebe prirodzenú tendenciu prekonávať rôzne prekážky, aby sa dostal na vyššiu úroveň, stredná škola z môjho pohľadu bola veľmi tvrdá. Neraz som si siahla na dno svojich síl. Nie preto, žeby som to nezvládala kognitívne, ale preto, že som pociťovala absenciu emocionálneho uspokojenia z hodnotenia vlastného výkonu pedagógmi. Čo si najviac pamätám z tohto obdobia boli učitelia, ktorí boli prísni a spravodliví – to som oceňovala a aj prijímala. Ale aj takí (tých bolo viac), ktorí preferovali rôzne kritériá na rovnaké situácie, alebo hodnotili podľa sympatií – antipatií. Mnohokrát mi hlavou preblesla myšlienka: „Taká by som nechcela byť!“ Vtedy som ani netušila, že sa moja kariéra bude uberať iným smerom. Dôležitú rolu v tom zohrali aj neprijemné skúsenosti zo strednej školy, ktoré ma jednoznačne presvedčili, že ekonomika nie je pre mňa. Teraz to vnímam úplne inak a je skvelé mať všeobecný prehľad. Po strednej škole som sa začala rýchlo nudiť, tak som si vybrala to, v čom by som mohla byť užitočná,

a bol to pedagogicko-filozofický smer. Pozitívne ma inšpiroval môj starší brat, ktorý je rovnako ako ja – akademik. Počas svojej kariéry som stretla množstvo skvelých a múdrych ľudí. Ale špeciálne som obdivovala prof. Imricha Ruisela, ktorý už nie je medzi nami. Pre mňa je to veľká strata, pretože poznal moju prácu aj moju osobnosť. Profesijne mi venoval veľa času a ja som mohla ťažiť z jeho odporúčaní. Celú kariéru sa venoval ťažkým témam, múdrosti, inteligencii, zanechal množstvo skvelých vedeckých unikátov a aj životných múdrostí – čo vždy bola pre mňa veľká výzva. Mojm vedeckým tutorom je aj prof. Miron Zelina a zahraničný kolega prof. Dan Fasko z USA, s ktorým spolupracujem na spoločnom projekte.

V průběhu svých profesních let jste byla svědkem proměn světa a společnosti a spolu s tím i změn v oblasti školství. Které historické mezníky považujete s ohledem na současnou dobu za nejdůležitější? V čem spatřujete nejaktuálnější výzvu pro oblast výchovy a vzdělávání v současnosti?

Počas strednej školy som zažila veľkú spoločensko-politickú premenu našej spoločnosti. A to doslova zo dňa na deň sa menili veci v školskej triede a mimo nej. V kognitívnej rovine sa nám menil obsah učiva na všetkých predmetoch, menili sa knihy, alebo sme sa učili „za pochodu“. Tiež sa začalo vo veľkom hovoriť o právach. A bolo to prirodzené, nakoľko tie pred „Nežnou revolúciou“ boli potláčané. Zažili sme asi najdynamickejšie premeny v nasledujúcich rokoch, otvorili sa hranice, nastal obrovský prísun informácií z rôznych oblastí spoločenského života, o. i. aj zahraničnej literatúry, knihy o alternatívnych pedagogických prístupov, o ktorých sme ani netušili, že sú mimo našich hraníc. Všetko vyzeralo veľmi atraktívne, vymýšľali sa nové veci nielen v pedagogickej oblasti atď. Ale odstupom času si myslím, že to spôsobilo jeden vážny spoločenský problém s dopadom na školstvo, a to, že neúspech jednej reformy sa nahrádzal neúspechom tej ďalšej. Zakrátko sa vo vedeckej komunite začali objavovať práce, že máme nielen práva, ale aj povinnosti a spoločenskú zodpovednosť. Kým sa v 90-tých rokoch začali produkovať pedagogické publikácie podporujúce demokraciu, pedagogike ako vede so základným poslaním ušiel v praxi jeden dôležitý fakt, a to formovanie charakternej osobnosti. Môj osobný názor je, že dodnes máme problém podporiť tvorivo-humanistický model výchovy, alebo uplatniť v praxi niektorú z podmienok Rogersovho prístupu – napr. dôverovať v schopnosť zlepšiť sa. Výhodou bolo, že na prelome storočí sme mohli počas štúdií na vysokej škole čítať diela, ktoré kultivovali náš charakter a podporovali autonómiu. Ďalšiu dynamickú premenu školstva vnímam spojenú s vírusovým ochorením COVID-19. Izolácia osôb, absencia prirodzenej socializácie a testovanie digitálnych zručností detí, rodičov a učiteľov – ak hovoríme o školstve. Na jednej strane pozitíva, na druhej strane negatíva. Bolo ich veľa na oboch stranách, ale mňa najviac zaujímala charakterová dimenzia človeka. Pre mňa je najaktuálnejšou výzvou to, ako vychovať človeka, ktorý by ďalej budoval spravodlivú spoločnosť s plnou morálnou zodpovednosťou.

Které trendy moderní pedagogiky je podle Vašeho názoru vhodné upřednostňovat, aby se tak vycházelo vstříc potřebám a zvláštnostem současných dětí a mládeže?

Súčasní deti a mládež sú logicky iné než my, pretože sa narodili v iných spoločenských a politických pomeroch, ktoré ich ovplyvňujú a prirodzene nemajú osobnú skúsenosť s dianím pred svojím narodením. Vnímam ich ako veľmi kreatívnych a inšpiratívnych ľudí, pretože dokážu nájsť množstvo informácií a pracovať s nimi, ovládajú cudzie jazyky, majú veľa možností vzdelávať sa, majú rozvinutejšie digitálne zručnosti... a pod. Na druhej strane ich spoločnosť učí povrchnosti, pretože nie je možné všade byť, všetko stihnúť a všetko vedieť, tiež majú síce veľa informácií,

ale nevedia s nimi narábať. Idú po povrchu, nie do hĺbky. Práve tie trendy modernej pedagogiky by bolo dobre uprednostňovať, ktoré učia narábať jedinca s prijatou informáciou, využiť ju vo svojom prospechu a byť za výsledok svojho uvažovania/konania zodpovedný. Poukážem aj na ďalší fakt, aj keď trend, ktorý uprednostňujem ja, je starý, ale v súčasných zložitých medziľudských vzťahoch sa dá považovať za novinku. Nezabúdať oceňovať a chváliť dieťa. Každý človek potrebuje aspoň raz za deň zažiť emocionálne uspokojenie – pochvalu, ocenenie, dobré slovo, že má svoje kvality. Spomeniem ešte jedno špecifikum súčasných detí a mládeže, a to digitálne technológie. V posledných rokoch sme súčasťou dramatickej zmeny modelov učenia. Aj vďaka výhodám, ktoré digitálne vzdelávanie ponúka, sa stalo súčasťou vzdelávacieho systému na všetkých stupňoch škôl. Implementácia najnovších vzdelávacích technológií zatriktívni a zaktívni všetkých zúčastnených s cieľom zlepšiť proces vyučovania a učenia sa. Novinky na trhu v digitálnych technológiách nie sú len pre deti a mládež. Rovnako má k nim prístup aj dospelý človek. Záleží na jedincovi, či sa dokáže flexibilne prispôbiť dobe alebo nie. Čo je pre mňa najviac atraktívne, sú najnovšie neurovedecké objavy, ktoré priniesli šokujúce fakty o našom mozgu. Páčilo by sa mi učiť podľa pravidiel mozgu.

Jaký je Váš pohľad na inovatívne trendy a perspektívy didaktiky?

Inovácie sú súčasťou vývoja spoločnosti a človeka. Tým, že človek je kreatívny, má možnosť objavovať nové veci. Mňa osobne zaujímajú trendy, ktoré pomáhajú objavovať vlastný potenciál človeka, seba samého a skúmať vlastné limity a možnosti. Tieto inovatívne metódy zaujímajú aj edukantov a robia to radi. Najdominantnejšie trendy sú kolaboratívne učenie, učenie mimo prostredia triedy – mobilné vzdelávanie, interaktivita – rozšírená realita (e-knihy, audio súbory, obrátené vyučovanie), gamifikácia (zvýšenie účasti angažovanosti a zdravej konkurencie v procese učenia sa), personalizované vzdelávanie (vyučovanie a učenia individuálnych potrieb a preferencií edukantov).

Specializujete sa na problematiku kritického myslenia v širších souvislostech. Máte nějaký recept, jak již od útlého věku dětí rozvíjet jejich kritické myšlení, aby se dokázaly v životě orientovat v mediálním prostoru 21. století a nestaly se v budoucnu snadno manipulovatelnými a zneužitelnými?

Rýchly recept „lenivej gazdinky“ nefunguje vo výchove. Ide o cieľavedomý, plánovitý a dlhodobý proces pôsobenia pozitívnymi stimulmi na jedinca. Najskôr musíme zmeniť myslenie autority (rodičov, učiteľov), aby sme menili myseľ detí/žiakov. Dieťa prvé mesiace života má egocentrické tendencie, a to z jednoduchého dôvodu, že nemá rozvinutú schopnosť myslieť v zmysle „ja“ a „iní“. S vekom sa však táto schopnosť zlepšuje a rozvíja; vyvíja sa spolu so schopnosťou myslieť abstraktne. V prvom rade, pravá autorita by mala byť vzorom a použiť všetky prostriedky na to, aby dieťa sa neskôr stalo autonómnou osobou. Ak rodič používa praktickú múdrosť, ktorú už Aristoteles označil za nosnú cnosť, ktorá riadi a rozvíja všetky ostatné intelektuálne a mravné cnosti, dieťa tento vzor preberá a učí sa byť autonómnym a integrálnym človekom. Spravodlivosť pritom zohráva veľmi dôležitú úlohu. Spravodlivý kritický mysliteľ sa pokúša vidieť skutočné silné a slabé stránky akéhokoľvek uvažovania alebo obsahu, ktoré hodnotí. Vypestované intelektuálne a mravné cnosti s využitím praktickej múdrosti sú účinným prostriedkom proti manipulácii a egoizmu, ktorý vidíme všade okolo seba. K pestovaniu cností nám pomáhajú intelektuálne štandardy: jasnosť, presnosť, konkrétnosť, relevantnosť, logickosť, význam, úplnosť, nestrannosť a hĺbka.

V letech 2020–2022 jste jako hlavní řešitelka realizovala dva projekty VEGA a KEGA zaměřené na rozvoj a integraci morálního a kritického myšlení studentů v učitelských studijních programech. V čem spatřujete nové nároky na role a profesní kompetence současného učitele? Co považujete za největší problém v přípravě studentů učitelství na pedagogických fakultách? Který cíl vzdělávání je podle Vás nejdůležitější?

Každá nová situácia prináša nové výzvy. My, ľudia, máme obrovské šťastie, že máme rozum, prirodzenú tendenciu učiť sa, a tak môžeme reagovať na nové podnety, reflektovať situácie, prekonávať seba samých a pod. V prvom rade, by som selektovala záujemcov o pedagogickú profesiu. Nie každý má v sebe „pedagogický takt“ a motiváciu byť učiteľom. Absolvent učiteľstva má mať profil kriticky zmýšľajúceho a morálne zodpovedného jedinca, ktorý je pripravený reagovať na požiadavky profesie v praxi. Na Slovensku máme profesijný štandard, ktorý definuje súbor kompetencií vo vzťahu k žiakovi, edukačnému procesu a vlastnému profesijnému rastu. Nové nároky na profesijné kompetencie nám určujú prognózy napr. World Economic Forum. Do top desiatky patrí: analytické a kreatívne myslenie, odolnosť, motivácia a sebauvedomenie, zvedavosť a celoživotné učenie, technologická gramotnosť, spoľahlivosť a zmysel pre detail, empatia, vodcovstvo a spoločenský vplyv, kontrola kvality. Z môjho pohľadu chýba napr. flexibilita a pružnosť v myslení a konaní učiteľa. Už dávno neplatí, že učiteľ je jediným zdrojom informácií, že budeme používať jeden univerzálny obsah, pretože rýchly tok informácií a nové technológie nás doslova valcujú. A neraz sa stane, že žiak vie viac ako učiteľ. Aj učiteľ môže spôsobiť miskoncepciu u edukanta tým, že použije nesprávnu metódu, alebo predstaví informáciu, ktorá dávno neplatí. Problém pregraduálnej prípravy študentov učiteľstva vidím aj v dominancii teórie na úkor praxe. Iným problémom je zasa nerozlišovanie kreditovej záťaže študijných predmetov. Každý pedagóg si myslí, že jeho predmet je najdôležitejší. Je to na úkor kvality. Študent niekedy ani nemá inú možnosť, ako ísť po povrchu, pretože mnohokrát na hĺbkové štúdium nemá čas.

Z môjho pohľadu je ťažko určiť, ktorý cieľ pregraduálnej prípravy je najdôležitejší. Tých cieľov je viacero a každý preferuje niečo iné. Čo naozaj absentuje, je schopnosť naučiť študentov myslieť. John Henry Newman v knihe „Idea univerzity“ poukazuje na to, že hlavným cieľom univerzity je kultivovať myslenie študentov, aby mohli správne a pravdivo spoznávať realitu.

Ve své publikační činnosti jste se zabývala kritickým myšlením jako důležitou součástí kurikulární reformy na Slovensku. Jak to vypadá s kritickým myšlením v edukační praxi?

O kritickom myslení sa veľa hovorí, ale často za zamieňa s kritizovaním všetkého a za každú cenu, prípadne, a to je oveľa horší prípad, keď sa používa na racionalizáciu vlastných predsudkov alebo egocentrických tendencií. V edukačnej praxi máme oficiálne vytvorený priestor na rozvoj tejto zručnosti v kurikulárnych dokumentoch. Žiaľ, predimenzovanie učebných osnov, nepodporujúce prostredie a absencia výbavy profesionála v tomto smere, sú základné bariéry rozvoja kritického myslenia v škole a mimo nej.

V posledních letech se obnovuje zájem o téma emocí a emoční výchovy. Mladá generace nebezpečně osciluje mezi snahou o „silné emoce“ a syndromem „smutných vášní“. Jak najít cestu k afektivnímu růstu chápanému jako nezbytná podmínka autentické existence? Domníváte se, že současná příprava studentů učitelství garantuje osvojení emoční kompetence?

Téma emócií je veľmi náročná, ale veľmi dôležitá v živote každého jedinca, pretože emócie ovplyvňujú kvalitu nášho života. Myslím si, že nielen mladá generácia zmätočne emocionálne lieta z extrému do extrému, ale aj mnoho dospelých ľudí. Tento trend registrujem aj u študentov učiteľstva

alebo iných vysokoškolákov či pedagógov. Psychologický slovník emócie definuje ako psychický *odraz vo forme bezprostredného citového prežívania životného zmyslu javov a situácií, ktorý je podmienený vzťahom medzi ich objektívnymi vlastnosťami a potrebami subjektu*. Celkovo ide o prežívanie vzťahu človeka k veciam, javom, k sebe samému a k iným ľuďom. Rozumová a emocionálna stránka väčšinou spolupracujú. Ak dôjde k narušeniu tejto rovnováhy, sú to práve emócie, ktoré sa ujmu vlády. Bez emócií sa rozhodovať nedá.

Emócie sú súčasťou ľudskej prirodzenosti. Poskytujú nám informácie o tom, čo prežívame, a zároveň nám pomáhajú reagovať na rôzne situácie. Dojčatá a deti reagujú na svoje emócie výrazmi tváre alebo smiechom, plačom. Cítia a prejavujú emócie, ale nemajú schopnosť pomenovať emóciu. Časom sa jedinec stáva zručnejší v chápaní emócií, môže identifikovať, čo cíti a vyjadriť to slovami. Praxou sa zdokonaľuje v tom, čo cíti a prečo. Nadobudnutá zručnosť sa nazýva emocionálne uvedomenie. Emocionálne uvedomenie nám pomáha identifikovať, čo potrebujeme a chceme (alebo nechceme). Je súčasťou autonómie človeka, pomáha budovať lepšie vzťahy, príp. pomáha rozhodnúť, ako sa vyhnúť konfliktom a/alebo, ako ich riešiť a pod. V edukačnej praxi je tento aspekt často podceňovaný. Napr. kladie sa dôraz na výkon a netoleruje sa chyba. Chyba je v procese učenia úplne prirodzená vec, navyše spôsobuje, že sa nad ňou žiak zamyslí. Nemá ho odradiť, ale má sa stať užitočnou skúsenosťou. Dobrý učiteľ sa má usilovať riešiť príčinu chyby, má zabezpečiť podporujúce prostredie, v ktorom žiakovi dôveruje, poskytne mu slobodu, bude rešpektovať jeho vlastné tempo k sebapoznaniu a pod. Dieťa, ktoré cíti takýto prístup, skôr sa naučí ovládať svoje sklamanie. Protikladom výchovy orientovanej na osobnosť je mocenský prístup zo strany pedagóga, ktorý „vlastní moc“. Uplatňuje ju prostredníctvom vonkajšej disciplíny, známok, subjektívneho hodnotenia. Žiak sa na takú hodinu tešiť nebude. Absentuje základné emocionálne uspokojenie, ktoré vo vyučovacom priestore by mal zažiť každý žiak aspoň raz za deň, čo je podľa mňa nedostačujúce. Aj takýmto spôsobom budujeme nie emocionálnu stabilitu, ale pravý opak. Aj kvalita medziľudských vzťahov a egocentrické tendencie prespievajú ku kontroverziám. V pregraduálnej príprave sa často stretávam s tým, že počas vyučovania „cinkajú správy“. Študent „musí rýchlo reagovať“ bez ohľadu na to, že práve máme iné aktivity. Zvyknem položiť otázku: „Ako Vás táto správa posunula v kvalite Vášho života?“ Odpoveď je: „Nijako, ale niekomu na mne záleží!“ Hneď nasleduje ďalšia moja otázka: „Je to Váš ozajstný priateľ?“ Po tejto otázke zostane väčšinou ticho. Mládež prostredníctvom sociálnych interakcií naozaj oscilujú medzi silnými emóciami, napr. keď im v priebehu troch sekúnd niekto dá like a medzi „smútkom“, keď im like nedá nikto. To sú povrchné vzťahy a nebezpečenstvá niekedy až na hrane.

Celkovo v rámci pregraduálnej prípravy sa téme emocionality študenti venujú podľa mňa skôr teoreticky. Osobne by som viac uvítala, ak by sme študentov prakticky pripravili na to, že emócie nás môžu priviesť k najhorším, ale aj najlepším rozhodnutiam. Stačí spoznať ich hodnotu, naučiť sa s nimi viac pracovať. Každý by mal poznať svoje osobné schopnosti, trénovať emocionálne uvedomenie (chápať to, čo cítim a prečo), mať schopnosť sebaovládať, vôľu konať (byť motivovaný), mať sociálne schopnosti, empatiu a umenie medziľudských vzťahov. Vďaka osobným schopnostiam poznáme seba a konáme najlepšie, ako vieme.

Co podle Vás dělá učitele/vychovatele dobrým učitelem/vychovatelem? Které vlastnosti by měl podle Vás mít každý pedagog? Je nějaká vlastnost, kterou považujete za stěžejní u pedagoga (pedagoga volného času)?

V rámci pregraduálnej prípravy budúcich učiteľov sa v teóriách spomínajú mnohé typológie kompetencií budúcich učiteľov. Už som naznačila, že dobrý učiteľ/vychovávateľ musí mať „pedagogický

šmrnc“. V prvom rade ho musí práca baviť, musí mať v sebe iskru. Ak pedagóga práca baví, s najväčšou pravdepodobnosťou bude vo svojej oblasti aj dobre zorientovaný. Edukant rýchlo odhalí, či učiteľ je v edukačnom procese rád alebo nie. Aj vstup do procesu hovorí o tom, či pedagógovi záleží na edukantoch alebo nie. Z najnovších mojich skúmaní vyplynulo, že málokto pedagóg po vstupe do miestnosti sa spýta edukantov, ako sa majú. Rovnako si myslím, že učiaci sa pozorujú a oceňujú spravodlivosť. Mne sa v pedagogickej praxi osvedčila pravda. Niekedy, keď niečo neviem, priznám to s tým, že si to doštudujem. Na ďalšej hodine dávam príležitosť na diskusiu. Ľudia vo všeobecnosti prestali byť voči sebe láskaví. Je to škoda, pretože stačí využívať zásady náročnosti a pozitívne vlastnosti – dobrotu, láskavosť, dôveru, povzbudenie, pochvalu, uznanie a i., aby sa edukant cítil bezpečne. V takomto prostredí sa bude rád vzdelávať aj v kognitívne náročných predmetoch. Nemali by sme zabúdať na humor. Tiež si edukanti radi vypočujú niečo nové, o čom v tejto oblasti málokto vie (teda zásada prekvapivosti). Edukanti sa učia aj príkladom od svojho učiteľa. Nebola by som spokojná, keby som počula na svoju adresu ako pedagóga to, čo som spomenula v úvode rozhovoru... Kľúčovou kompetenciou podľa mňa je schopnosť myslieť, správne vyhodnocovať situácie a vedieť rozlišovať plytké od vznešeného, dobré od zlého a múdro rozhodnúť.

Jak vnímáte aktuální téma využití umělé inteligence ve výuce?

Umelá inteligencia je predmetom záujmu už dlhšiu dobu. Zvlášť špeciálne som sa tejto téme nevenovala. Pozrela som si viaceré zahraničné články, aby som sa mohla vyjadriť. Myslím si, že ako každá metóda alebo stratégia má svoje výhody a nevýhody. Medzi výhody odborníci uvádzajú: eliminuje ľudské chyby a riziká, nestrannosť. Z nedostatkov sú najčastejšie uvádzané: absencia emócií a kreativity, žiadne zlepšenie na základe vlastných skúseností a etické problémy – napr. obavy týkajúce sa ochrany osobných údajov a pod. Možno nateraz by som využila UI vo výučbe z dôvodu využitia zásady prekvapivosti. Osobne mi chýba absencia emócií, kreativity a možnosť prekonávať vlastné omyly, čo je bežná súčasť zrenia osobnosti.

Vážená paní docentko, mnohokrát Vám jménem našich čtenářů děkuji a přeji Vám vše dobré!

Helena Zbudilová
Koeditorka *Caritas et veritas*